

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIV TA‘LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI**

TERMIZ DAVLAT UNIVERSITETI

Ro‘yxatga olindi:

BD-60230100 – 2.010.

“ ___ ” ___ 2024-yil

**TURKIY TILLARNING QIYOSIY-TARIXIY GRAMMATIKASI
FANINING
O‘QUV DASTURI**

Bilim sohasi: 200000 – San‘at va gumanitar fanlar
Ta‘lim sohasi: 230000 – Tillar
Ta‘lim yo‘nalishi: 60230100 – Filologiya va tillarni o‘qitish (o‘zbek tili)

Termiz-2024

Fan/modul kodi TQTB406		O'quv yili 2024-2025	Semestr VII	ECTS - Kreditlar 6	
Fan/modul turi Tanlov		Ta'lim tili O'zbek		Haftadagi dars soatlari 5	
1.	Fanning nomi	Auditoriya mashg'ulotlari (soat)		Mustaqil ta'lim (soat)	Jami yuklama (soat)
	Turkiy tillarning qiyosiy-tarixiy	75		105	180

FANNING MAZMUNI

I. O'quv fanining dolzarbli va oliy kasbiy ta'limdagi o'rni

O'zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidentining 2016-yil 13-maydagi "Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universitetini tashkil qilish to'g'risida"gi farmoni (PF-4947) mazmunidan kelib chiqqan holda o'zbek tilining genetik asosi bo'lgan turkiy tillarning fonetik, leksik, grammatik xususiyatlarini yoritish, morfologik, tipologik o'ziga xosliklarini umumlashtirish, elementar va kompleks morfologik birliklarni ajratish; turkiy tillarning umumtaraqqiyot va xususiy taraqqiyot bosqichlarini o'rganish, turkiy tillar tasnifi, tasniflashdagi asosiy mezonlarni aniqlash; turkiy tillarning shakllanishi, oltoy tillari orasidagi o'rnini, turkiy tillarning mo'g'ul, tungus-manchjur, ugor-fin tillari bilan munosabatini yoritish; turkiy tillarni tasniflashda fonetik, geografik, etnik tarkib mezonlarining mohiyatini belgilash o'zbek tili taraqqiyot qonuniyatlarini yoritishda dolzarbligini saqlab qolmoqda. "Turkiy tillarning qiyosiy-tarixiy grammatikasi" fani ushbu masalalarni yoritishda ilmiy va amaliy jihatdan yo'nalis beradi.

II. O'quv fanining maqsadi va vazifasi

Fanni o'qitishning maqsadi turkiy tillarning grammatik xususiyatlarini fonetik, leksik xususiyatlarni qamragan holda yoritish, turkiy tillarning morfologik, tipologik o'ziga xosliklarini ajratish, umumlashtirish, turkiy tillarning umumtaraqqiyot va xususiy taraqqiyot bosqichlarini o'rganish, umumtaraqqiyot bosqichiga oid xususiyatlarning hozirgi turkiy tillarda ifodalanish darajasini belgilashdan iborat.

Fanni o'qitishning vazifalari turkiy tillar tasnifini, fonetik, leksik, morfologik, tipologik o'ziga xosliklarini qiyosiy planda yoritish, turkiy tillarning umumtaraqqiyot bosqichi hamda keyingi taraqqiyot xususiyatlari asosida xos fonetik, leksik, grammatik belgilarni umumlashtirish, qadimgi grammatik shakllarni, leksik birliklarni aniqlashdan iborat.

Fan bo'yicha talabalarning bilim, ko'nikma va malakalariga quyidagi talablar qo'yiladi. Talaba:

– “Turkiy tillar qiyosiy-tarixiy grammatikasi” fanining predmeti, obyekti, maqsadi, vazifalari va metodlari, turkiy tillar fonetikasi, leksikasiga, grammatikasiga oid nazariy va amaliy masalalar, turkiy tillar oilasiga mansub tillar va bu tillarda so'zlashuvchi xalqlarning joylashish hududi, turkiy tillarning grammatik xususiyatlarini qiyoslash, fonetik, leksik xususiyatlari, umumtaraqqiyot bosqichidagi xususiyatlarning hozirgi turkiy tillar grammatik tizimida aks etish darajasi; turkiy tillarning agglyutinativ tabiati, turkiy tillarning morfologik kategoriyalari; sintaktik kategoriyalar *haqida tasavvurga ega bo'lishi*;

– Turkiy tillar grammatikasini o'rganishda qiyosiy-tarixiy metodni qo'llashni, diaxron va sinxron aspektda tahlil qilishni, turkiy tillarda so'z yasash tizimini; morfologik qayta bo'linishni; etimologik tahlillarni, turkiy tillar grammatikasiga oid nazariy ma'lumotlarni *bilishi va ulardan foydalana olishi*;

– Turkiy tillar qiyosiy-tarixiy grammatikasining turkiy tillar shakllanishi va keyingi taraqqiyot bosqichlarini tahlil qilishdagi ahamiyatini asoslash, til birliklari va nutq birliklarining turkiy tillarga xos grammatik munosabatini tahlil qilish, qadimgi davrlarga xos tarixiy shakllarning hozirgi turkiy tillardagi ko'rinishlarini farqlash, leksemalarning fonetik, semantik, grammatik strukturasiidagi o'zagarishlarni aniqlash *ko'nikmalariga ega bo'lishi kerak*.

III. Asosiy nazariy qism (Ma'ruza mashg'ulotlari)

Fanning nazariy mashg'ulotlari mazmuni

Turkiy tillarning qiyosiy-tarixiy grammatikasi fanining maqsad va vazifalari. Turkiy tillarning umumiy tavsifi

Oltoy tillarining turkiy tillar grammatik tizimidagi ifodasi. Turkiy tillarning umumtaraqqiyot bosqichiga xos fonetik, leksik, grammatik xususiyatlarining hozirgi turkiy tillar grammatikasida ifodalanish darajasi. Turkiy tillar taraqqiyotida lingvistik va nolingvistik omillarning o'rni. Turkiy tillarning fonetik-fonologik, morfem-morfologik, leksik-semantik va sintaktik tuzilishi. Turkiy tillar tasnifi.

Turkiy tillar fonetikasi.

Turkiy tillar fonetikasi. Unlilar taraqqiyoti. Singarmonizm. Undoshlar taraqqiyoti. Fonetik taraqqiyot.

Turkiy tillar morfologiyasi. Turkiy tillarda so'z turkumlari. Ot va unga xos grammatik kategoriyalar

Turkiy tillarning tipologik o'ziga xosliklarini umumlashtirish, elementar va kompleks morfologik birliklarni ajratish. Grammatik ma'no. Grammatik shakl. Turkiy tillarning agglyutinativ tabiati. Ko'plik va kelishik kategoriyasi. Ot yasalishi.

Turkiy tillarda sifat, son, olmosh turkumlari

Sifat darajalari. Sifatlarda intensiv shakl. Sifat yasalishi. Hisob soʻzlari (numerativlar). Turkiy tillarga xos miqdor ifodasi. Olmoshlarning grammatik xususiyatlari. Olmoshlarning shakllanishi va taraqqiyoti.

Turkiy tillarda feʼl soʻz turkumi.

Feʼlga xos grammatik kategoriyalar. Shaxs-son kategoriyasi. Zamon kategoriyasi. Mayl kategoriyasi. Nisbat kategoriyasi. Feʼl yasalishi. Turkum sinkretizmi. Ot-feʼl omonimligi.

Ravishlarning shakllanishi. Ravishlarning maʼno turlari.

Turkiy tillarda ravishsoʻz turkumi.

Ravishlarning shakllanishi. Ravishga xos grammatik kategoriyalar. Ravishlarning maʼno turlari.

Turkiy tillarda yordamchi soʻz turkumlari. Turkiy tillarda undov soʻzlar

Koʻmakchi. Ot koʻmakchi. Feʼl koʻmakchilar. Koʻmakchilarning tarixiy shakllari. Bogʻlovchilar. Bogʻlovchilarning vazifasiga koʻra turlari. Yuklama. Yuklamaning maʼno turlari. Yuklamaning grammatik vazifalari. Turkiy tillarda yordamchi soʻzlarning umumiy va farqli jihatlar.

Turkiy tillarda modal munosabatning ifodalanishi. Taqlid soʻzlar. Sonomimema va videomimemalar.

Turkiy tillar sintaksisi

Soʻz birikmasi. Turkiy izofa. Predikativlik. Turkiy tillarda sodda gap. Qoʻshma gap. Qoʻshma gap turlari.

Turkiy tillar leksikasi.

Turkiy tillar leksik tizimidagi semantik oʻzgarishlar. Shevalarning turkiy adabiy tillar taraqqiyotidagi ahamiyati.

IV. Amaliy mashgʻulotlar boʻyicha koʻrsatma va tavsiyalar

Amaliy mashgʻulot talabalarni turkiy tillar qiyosiy-tarixiy grammatikasiga doir maʼlumotlar bilan mustaqil tanishishga, turkiy tillarni oʻzaro qiyoslash nuqtayi nazaridan tahlil qilishga va talqin etishga yoʻnaltiradi. Talabalar toʻplagan bilimlarini dars vaqtida bahs-munozara yoki savol-javob orqali namoyon etadilar. Amaliy mashgʻulotlarda turkiy tillar oilasi, morfologik-sintaktik, leksik xususiyatlari, turkiy tillarning umumtaraqqiyot hamda xususiy taraqqiyot bosqichiga xos jihatlarini oʻrganadilar.

Amaliy mashgʻulotlarni tashkil etish boʻyicha kafedra professor-oʻqituvchilari tomonidan koʻrsatma va tavsiyalar ishlab chiqiladi. Unda talabalar maʼruza mavzulari boʻyicha olgan bilim va koʻnikmalarini amaliy tahlil orqali

yanada boyitadilar. Shuningdek, darslik va qo'llanmalar asosida talabalar bilimlarini mustahkamlashga erishish, tarqatma materiallardan foydalanish, ilmiy maqolalar va tezislarni chop ettirish, matn ustida ishlash, mavzular bo'yicha ko'rgazmali qurollar tayyorlash, test savollari tuzish tavsiya etiladi.

1. Turkiy tillar haqida umumiy ma'lumot
2. Turkiy tillarni tasniflash mezonlari
3. Turkiy tillarning fonetik xususiyatlari
4. Turkiy tillarda unli tizimi.
5. Singarmonizm hodisasi. Ikkilamchi cho'ziqlik
6. Turkiy tillarda undoshlar tizimi
7. Turkiy tillarning umumiy grammatik xususiyatlari.
8. Turkiy tillarning morfologik xususiyatlari.
9. Grammatik ko'plikning ifodalanishi. Turkiy tillarda kelishiklar tizimi
10. Turkiy tillarda so'zlarni turkumlarga ajratish mezonlari
11. Ot turkumiga xos grammatik kategoriyalar. Ot yasalishi. Olmoshlarining grammatik xususiyatlari
12. Sifat va uning grammatik xususiyatlari. Sifat yasalishi. Son. Turkiy tillarda miqdorning ifodalanishi
13. Fe'l va unga xos grammatik kategoriyalar. Fe'l yasalishi. Fe'l yasovchi affiks tashkil topishi
14. Turkiy tillarning sintaktik xususiyatlari. So'z birikmasi va uning turlari
15. Turkiy tillarning leksik taraqqiyoti

V. Seminar mashg'ulotlarini tashkil etish

Seminar mashg'ulotlari talabalarni turkiy tillar qiyosiy-tarixiy grammatikasi bo'yicha egallagan bilimlarni mustahkamlashga, mustaqil fikrlashga, tahlil va talqin etishga yo'naltiradi. Talabalar egallagan bilimlarini dars davomida taqdimot ko'rinishida himoya qiladilar. Seminar mashg'ulotlarida talabalar turkiy tillar morfologik tizimi, so'z turkumlari, ot, fe'l, sifat, ravishga xos grammatik kategoriyalar, turkiy tillar sintaksisi haqida amaliy ko'nikma va malaka hosil qiladilar.

1. Qadimgi turkiy til davrida unli va undoshlar tizimi
2. Turkiy tillarda grammatik ma'noning ifodalanishi
3. Turkiy tillarda ot turkumiga xos grammatik kategoriyalar
4. Turkiy tillarda sifatning morfologik xususiyatlari
5. Turkiy tillarda olmoshlar
6. Fe'lning grammatik kategoriyalari
7. Turkiy tillarda yordamchi so'zlar va ularning vazifalari
8. Sonimimema va videomimemalar
9. Turkiy tillarda predikativlik

10. Turkiy tillarda sodda gap sintaksisi
11. Affikslar tarkibidagi o'zgarishlar. Sodda va murakkab affiksalar
12. Hozirgi turkiy tillar leksikasining qiyosiy tahlili
13. Turkiy tillar leksik taraqqiyoti
14. Iste'mol doirasi chegaralangan so'zlar
15. Turkiy tillarning sintaktik xususiyati
16. So'z birikmasi va uning turlari
17. Turkiy tillarda gap bo'laklari turlari

VI. Mustaqil ishni tashkil etish

Mustaqil ta'lim talabalarga avvaldan berib qo'yiladigan mavzular asosida tashkil etiladi. Talabalarning o'zlashtirishlari amaliy mashg'ulot mashg'ulotlar davomida nazorat qilinadi.

Mustaqil ishni tayyorlashda fanning xususiyatlarini hisobga olgan holda, quyidagi shakllardan foydalanish tavsiya etiladi:

- amaliy mashg'ulotlarga tayyorgarlik;
- darslik va o'quv qo'llanmalar bo'yicha fan boblari va mavzularini o'rganish;
- tarqatma materiallar bo'yicha ma'ruza qismini o'zlashtirish;
- maxsus adabiyotlar bo'yicha fan bo'limlari yoki mavzulari ustida ishlash;
- o'quv, ilmiy-tadqiqot ishlarini bajarish bilan bog'liq bo'lgan fan bo'limlari va mavzularni chuqur o'rganish;
- faol va muammoli o'qitish metodlaridan foydalaniladigan o'quv mashg'ulotlari;
- masofaviy ta'lim.

1. Turkiy tillar tasnifidagi fonetik tamoyillar
2. Turkiy tillar tasnifidagi morfologik tamoyillar
3. Turkiy tillarning dastlabki taraqqiyot davriga xos fonetik qonuniyatlar
4. Turkiy tillarning fonetik tizimidagi o'zgarishlar
5. Turkiy tillarda kelishiklarning tarixiy variantlari
6. Qozoq tilining umumiy grammatik xususiyatlari
7. Turkiy tillarning agglyutinativ tabiati
8. Turkiy tillarda turkum sinkretizmi. Ot-fe'l sinkretizmi
9. Turkiy tillar grammatik qurilishining tarixiy-tipologik xususiyatlari
10. O'rxun -yenisey yozuv yodgorliklarining fonetik, grammatik xususiyatlari
11. Turkiy tillar va roman-german tillari
12. O'zbek va uyg'ur tillarining grammatik xususiyatlari
13. Qirg'iz tilining umumiy grammatik xususiyatlari

14. Turkiy tillarning hozirgi taraqqiyot darajasi
  15. Qoraqalpoq tilining umumiy grammatik xususiyatlari
  16. Tuva, buryat, boshqird tillarining o'ziga xos sintaktik tabiati
  17. Turk tilining grammatik xususiyatlari
  18. Turkman tilining grammatik xususiyatlari
  19. Turkiy tillar va fors-tojik tili
  20. Azarboyjon tilining grammatik xususiyatlari
  21. Yoqut tilining fonetik, leksik, grammatik xususiyatlari
  22. Turkiy tillar leksikasi
  23. Turkiy tillar grammatikasini rekonstruksiyalash tamoyillari
  24. Turkiy tillar va arab tili
  25. Etimologik tadqiqotlarning turkiy tillar grammatik tizimini yoritishdagi o'rni
  26. Turkiy tillar va rus tili
  27. Tatar tilining grammatik xususiyatlari
  28. Chuvash tilining fonetik, leksik, grammatik xususiyatlari
- Izoh:** Ishchi dasturni shakllantirish jarayonida mustaqil ta'lim soatlari hajmiga asoslanish, mavzulardan tanlab foydalanish, mustaqil ishni bajarish jarayonida belgilangan ko'rsatmalarga amal qilish tavsiya etiladi.

VII. Asosiy va qo'shimcha o'quv adabiyotlari hamda axborot manbalari

Asosiy adabiyotlar

1. Абдурасулов Ё. Туркий тилларнинг қиёсий-тарихий грамматикаси. – Тошкент, 2009.
2. Dadaboyev H., Xolmanova Z. Turkiy tillarning qiyosiy-tarixiy grammatikasi. – Toshkent, 2015.
3. Рафиев А. Туркий тилларнинг қиёсий-тарихий грамматикаси. -Тошкент, 2004.

Qo'shimcha adabiyotlar

4. Айдаров Г. Язык орхонских памятников древнетюркской письменности VIII века. –Алма-ата,1971.
5. Исследование по лексике и грамматике тюркских языков. – Ташкент: Фан, 1980. –148 с.
6. Историческое развитие лексики тюркских языков. – М.,1961.
7. Исхоқов М., Содиқов Қ., Омонов Қ. Мангу битиглар. – Тошкент.: ТДШИ, 2009.-112 б.
8. Насылов В.М. Язык орхоно-енисейских памятников. – М.,1960.
9. Рафиев А. Туркий тилларнинг қиёсий-тарихий грамматикаси. – Тошкент, 2004.
10. Сравнительно-историческая грамматика тюркских языков. –М., 2006
11. Севортян Э.В. Этимологический словарь тюркских языков. Общетюркские и межтюркские основы на гласные.-М.:Наука,1974.-767 с.;

Общeturкские и межтуркские основы на букву «Б».-М.:Наука,1978.-349 с.;
Общeturкские и межтуркские основы на букву «В», «Г», «Д».-М.:
Наука,1980. -395 с.;

12. Севортян Э.В., Левитская Л.С. Этимологический словарь
туркских языков. Общeturкские и межтуркские основы на букву «Ж»,«И».-
М.:Наука,1989. -292 с.;

13. Содиқов Қ. Туркий ёзма ёдгорликлар тили: адабий тилнинг юзага
келиши ва тикланиши. –Тошкент:ТДШУ, 2006.-208 б.

14. Turdiqulov Sh. Turkiy tillarning qiyosiy-tarixiy grammatikasi. O'quv-
uslubiy majmua. –Toshkent, 2022.

Internet saytlari

15. <http://ziyouz.com>.

16. <http://en.wikipedia.org/wiki/Structuralism>.

17. <http://www.brocku.ca/english/courses/4F70/struct.html>.

18. https://www.researchgate.net/publication/272876878_ALTAY_DILLERINDE_K_FONEMI/link/57ab099208ae42ba52ae7e97/download.

19. <http://turkoloji.cu.edu.tr>.

20. <http://www.academia.edu>.

21. <http://yunus.hacettepe.edu.tr>.

22. <https://turuz.com>.

VIII. Termiz davlat universiteti tomonidan ishlab chiqilgan va tasdiqlangan.

Fanning o'quv dasturi Termiz davlat universiteti O'quv-uslubiy kengashining 2024-yil 28.06 dagi 11 -son bayonnomasi bilan ma'qullangan.

Mazkur fanning o'quv dasturi "O'zbek filologiyasi fakultetining 2024-yil 12.06 -sonli yig'ilish bayoni bilan ma'qullangan.

Mazkur fanning o'quv dasturi "O'zbek tilshunosligi" kafedrasining 2024-yil 7 -sonli yig'ilish bayoni bilan ma'qullangan.

Fan/modul uchun mas'ullar:

Turdiqulov Sh. – TerDU, O'zbek tilshunosligi kafedrasida katta o'qituvchisi, f.f.f.d.

Shamsutdinova I. B. – TerDU, O'zbek tilshunosligi kafedrasida o'qituvchisi

Taqrizchi:

A.Hamidov – Termiz pedagogika instituti dotsenti, filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori

O.Shukurov – Qarshi davlat universiteti O'zbek tilshunosligi kafedrasida dotsenti, filologiya fanlari doktori.